

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری در سکونتگاه‌های روستایی پیرامون شهری (بررسی موردی: شهرستان ورامین)

محمدامین خراسانی* محمدرضا رضوانی**

تاریخ دریافت: ۳ خرداد ۱۳۹۲

تاریخ پذیرش: ۱ مهر ۱۳۹۲

چکیده

مفهوم زیست‌پذیری از جمله مفاهیم نوین در حوزه برنامه‌ریزی روستایی است که به دنبال توجه به کیفیت زندگی روستاها، مورد توجه قرار گرفته است. نظریه زیست‌پذیری، اولین بار بر مبنای بررسی آبراهام مازلو درباره نیازهای انسانی شکل گرفت. وینهوون نیز به بسط نظریه فوق در حوزه مباحث کیفیت زندگی پرداخته است. به اعتقاد وینهوون "احساس عمومی" مردم، موجب پیدایش زندگی بهتری برای آنها می‌شود، البته زمانی که در اجتماعات بهتر و زیست‌پذیرتر زندگی کنند. در روستاهای پیرامون شهری به دلیل موقعیت خاصشان، کیفیت زندگی و شرایط زیست، بیش از روستاهای دیگر به چالش کشیده شده است. هدف پژوهش حاضر، شناسایی مؤلفه‌های اساسی تأثیرگذار بر زیست‌پذیری روستاهای پیرامون شهری است. بررسی زیست‌پذیری روستاهای مذکور، به واسطه ویژگی‌های منحصربه‌فردی مانند نزدیکی به شهر، مهاجرپذیری، تغییر و تحول سریع کاربری‌ها، شیوع آلودگی‌های مختلف و مانند آن، از اهمیت خاصی برخوردار است. پژوهش حاضر، رویکرد توصیفی-تحلیلی دارد و برای گردآوری داده‌ها، از روش اسنادی و پیمایشی استفاده شده است. بر اساس نتایج پژوهش، ویژگی‌های منحصربه‌فرد روستاهای فوق سبب شده الگوی خاصی به لحاظ زیست‌پذیری در آنها شکل‌گیری و در مجموع، وضعیت زیست‌پذیری آنها مقبول نباشد. این وضعیت، در مقابل دیدگاه‌های رایج درباره تأثیر معکوس فاصله تا شهر بر کیفیت زندگی در روستاها و در راستای دیدگاه‌های برنامه‌ریزان شهری درباره کیفیت زندگی فضاهای حاشیه شهرها است.

کلیدواژه‌ها: سنجش، ارزیابی، مؤلفه‌ها، زیست‌پذیری، سکونتگاه‌های روستایی، پیرامون شهر، شهرستان ورامین.

* استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و عضو قطب علمی برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول). khorasani_ma@ut.ac.ir

** استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و عضو قطب علمی برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران. rrezvani@ut.ac.ir

مقدمه

امروزه روستاهای پیرامون شهرها، به دلیل نزدیکی مکانی با شهر و وابستگی فضایی- کالبدی به آن، از امکانات، محدودیت‌ها، فرصت‌ها و چالش‌های متعددی برخوردار است که شدت آن، در مقایسه با سایر روستاها بیشتر است. استقرار در پیرامون شهر و بهره‌مندی از شبکه ارتباطی مناسب، استفاده از زیرساخت‌ها و خدمات شهری، به ویژه در حوزه‌های اقتصادی و فرهنگی- اجتماعی را برای این گونه از روستاها میسر می‌کند. فرصت‌های شغلی، عمدتاً در بخش خدمات، زمینه تأمین کار و درآمد را برای ساکنان روستاهای واقع در پیرامون شهرها فراهم کرده، به گونه‌ای که گروهی از روستاهای فوق، کارکردی "خوابگاهی" یافته است. تأثیر عامل مهاجرت از روستا به شهر نیز به ویژه در روستاهای خوابگاهی که در پیرامون کلان‌شهرها و شهرهای صنعتی قرار دارند، مهم است. گسترش تدریجی کالبد شهر به پیرامون و دست‌اندازی شهر به اراضی روستاهای اطراف، محدودیت‌ها و زیان‌های کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی خاص خود را تحمیل می‌کند. به طوری که ساختار معیشت روستا، تحت تأثیر مجاورت با شهر، به تدریج تغییر ماهیت داده است و در نتیجه، ساخت اقتصادی روستا، تابع فرایندهای اقتصادی شهر می‌شود. علاوه بر این، جنبه‌های اجتماعی- فرهنگی ساکنان روستاها نیز با فاصله گرفتن از تحولات و پویایی اندام‌وار درونی، تحت تأثیر جریان‌ها و تحولات اجتماعی- فرهنگی بیرونی و برآمده از شهر می‌شود که به دلیل سرعت و شدت اثرگذاری، نتیجه‌ای جز تضاد با ساخت اجتماعی موجود در روستا ندارد. به لحاظ کالبدی نیز در روستاهای پیرامون شهری، به عنوان مهم‌ترین مقصد مهاجران و تحت تأثیر گسترش فیزیکی شهر، زمین‌های زراعی روستا ارزش تجاری می‌یابد و بازار خرید و فروش زمین‌های زراعی و تبدیل آن‌ها به زمین‌های مسکونی، خدماتی و کارگاهی رونق می‌گیرد. علاوه بر تغییر کارکرد و ماهیت کالبد روستا، به تدریج طبقه‌ای از صاحبان درآمدهای هنگفت نیز شکل می‌گیرد که خود عامل تشدید و رونق بازار زمین در روستا می‌گردد.

نظریه زیست‌پذیری اولین بار بر مبنای بررسی آبراهام مازلو^۱ (۱۹۴۵) درباره نیازهای انسانی شکل گرفت (رادکلیف^۲، ۲۰۰۱: ۹۱). روانشناس نامی آمریکایی، آبراهام مازلو هرم نیازهای بشری را

1 Abraham Maslow

2 Radcliff

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری ...

معرفی کرد. بر اساس هرم مذکور، انسان‌ها در درجه اول برای رفع احتیاجات پایه‌ای خود و سپس برای رفع نیازهای لایه‌های بالاتر تلاش می‌کنند. وینهوون به بسط نظریه فوق در حوزه مباحث کیفیت زندگی پرداخته است. به اعتقاد وی، "احساس عمومی" مردم، موجب پیدایش زندگی بهتری برای آن‌ها می‌شود، البته زمانی که در اجتماعات بهتر و زیست‌پذیرتری زندگی کنند. وی معتقد است کاملاً روشن نیست که دقیقاً چه اجتماعی، زیست‌پذیرتر است، اما مردم در اجتماعاتی که نیازهایشان بهتر برآورده گردد، شادتر و راضی‌تر هستند (رادکلیف، ۲۰۰۱: ۹۴۰). زیست‌پذیری با توجه به بستر و زمینه‌ای که در آن تعریف می‌شود، می‌تواند بسیار گسترده یا محدود باشد. با وجود این، کیفیت زندگی در هر مکان، در مرکز توجه این مفهوم قرار دارد و نماگرهای قابل اندازه‌گیری بسیار متنوعی را شامل می‌شود که معمولاً تراکم، حمل و نقل، امنیت و پایداری، اجزای ثابت آن را تشکیل می‌دهد (پروگاردو مادرید، ۲۰۰۷: ۴۰).

هدف پژوهش حاضر، شناسایی مؤلفه‌های اساسی تأثیرگذار بر زیست‌پذیری روستاهای پیرامون شهری است. منطقه مورد بررسی، روستاهای پیرامون شهری در شهرستان ورامین است. روستاهای پیرامون شهری به دلیل موقعیت خاص مکانی و استقرار در مجاورت شهرها، در وضعیتی قرار گرفته که فرصت‌ها و تهدیدهای متعددی را برای آن‌ها پدید آورده است. در منطقه مورد بررسی نیز به دلیل نزدیکی به شهر تهران و تعاملات قوی و تأثیر فراوان از آن، پویایی فراوانی در حوزه مسائل مختلف زیست‌پذیری، اعم از زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی ملاحظه می‌شود. از این رو، سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری روستاها، از اهمیت خاصی برخوردار است.

مبانی نظری

ابتدا به بررسی مفهوم زیست‌پذیری و مبنای شکل‌گیری آن می‌پردازیم و سپس مفاهیم مربوط به روستاهای پیرامون شهری را مورد کنکاش قرار می‌دهیم.

- 1 Common Sense
- 2 Perogordo Madrid

Journal of Rural Development
Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha
Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir
Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran
ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

زیست‌پذیری

زیست‌پذیری به سه بعد وابسته به هم تقسیم می‌شود: اقتصاد، اجتماع و محیط زیست. اقتصاد، تأمین‌کننده مشاغل و درآمد است و برای سلامتی مردم (توانایی ایشان برای تأمین خوراک، پوشاک و مسکن) و تأمین نیازهای سطوح بالاتر مانند آموزش، بهداشت و تفریحات، ضروری است. همزمان باید استفاده اقتصاد از منابع موجود در محیط زیست به نحوی باشد که از وجود منابع کافی برای نسل‌های حال و آینده مطمئن بود. اما بهزیستی اجتماعی منوط به توزیع اجتماعی و فضایی منابع اقتصادی و زیست‌محیطی به نحو عادلانه عدالت است: آزادی فردی و فرصت‌های برابر، از اجزای مهم تشکیل‌دهنده بهزیستی اجتماعی است. محیط زیست، زیرساختی است که منابع طبیعی، ظرفیت دفع زباله، و ارتباط بین انسان و محیط طبیعی را تأمین می‌کند. اگر کارکرد هر یک از سه حوزه فوق، با اختلال مواجه گردد، سکونتگاه‌های انسانی می‌تواند به سرعت دچار اضمحلال شود.

ورگونست^۱ (۲۰۰۳) چارچوبی را برای زیست‌پذیری در منطقه روستایی آسپینگه^۲ در سوئد معرفی کرد. در چارچوب مذکور، زیست‌پذیری حاصل تعامل میان پنج عامل، یعنی ساکنان محلی، زندگی اجتماعی، سطح خدمات، اقتصاد محلی و مکان فیزیکی است. در مورد ساکنان محلی، تعداد، ساختار جمعیت‌شناختی (سن و جنس)، و شیوه زندگی از اهمیت بیشتری برخوردار است. سطح خدمات، ارتباطات، مدارس، خانه برای سالمندان و فروشگاه‌ها را شامل می‌شود. اقتصاد محلی، توان محل برای ایجاد اشتغال و درآمد را نشان می‌دهد و در نهایت، مکان فیزیکی، نشان دهنده چشم‌انداز و ساختمان‌های ناحیه است. آکارت^۳ و فان کران^۴ (۲۰۰۶) با توجه به زیست‌پذیری محله‌ای، قلمروهای زیر را بر مبنای تحت تأثیر قرار گرفتن به صورت زیر طبقه‌بندی کرده‌اند:

- رفتارهای آزاردهنده: سوء مصرف مواد مخدر و سر و صدای شبانه؛
- مشکلات محیطی: زباله‌های خیابانی و بوی بد ناشی از آن‌ها؛
- سر و صدای ناشی از ترافیک: سرعت وسایل نقلیه، حرکت وسایل نقلیه با چراغ خاموش، پارک نامناسب وسایل نقلیه و سرعت بالای موتورسیکلت‌ها.

1 Vergunst
2 Aspinge
3 Ackaert
4 Van Craen

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری ...

تاکنون، در تعاریف بیان شده، بیشتر اهمیت تحول در اولویت‌های برنامه‌ریزی به سمت نیازهای روزافزون جامعه فراصنعتی و جستجوی تسهیلات و کیفیت زندگی مورد توجه بوده است. در مقابل، مفهوم زیست‌پذیری به دلیل اهمیت تهدیدهای موجود در وضعیت کیفیت زندگی رشد یافته است. در ادامه، در جدول (۱)، تعدادی از تعاریف مفهوم زیست‌پذیری و اجتماع زیست‌پذیر بیان شده است.

جدول (۱): تعاریف مفاهیم زیست‌پذیری و اجتماع زیست‌پذیر

بیان‌کننده	سال	تعریف
فرهنگ لغت میریام ویستر ^۱	۲۰۱۰	مناسب برای زندگی بشر
گروه حمل و نقل ایالات متحده آمریکا ^۲	۲۰۱۰	سرمایه‌گذاری در حمل و نقل، خدمات و مسکن به نحوی که دسترسی مناسب و کافی به آن‌ها، از طریق گزینه‌های جایجایی پایدار و سازگار با محیط زیست مهیا شود.
انجمن آمریکایی مقامات ایالتی بزرگراه‌ها و حمل و نقل ^۳	۲۰۱۰	هدف زیست‌پذیری، استفاده از سرمایه‌گذاری در بخش حمل و نقل برای بهبود استانداردهای زندگی، محیط زیست و کیفیت زندگی برای همه اجتماعات، اعم از روستا، حومه و شهر است.
انجمن ملی مشاوران منطقه ای آمریکا ^۴	۲۰۱۰	زیست‌پذیری بیانگر فرصت‌هایی است که برای همه اجتماعات محلی، با مقادیر مختلف وجود دارد و آن‌ها را به مکان‌های بهتری برای کار، زندگی و رشد خانواده تبدیل می‌کند.
انجمن ملی پارک‌ها و اوقات فراغت آمریکا ^۵	۲۰۱۰	اجتماع محلی زیست‌پذیر، مکان‌های سالمی را برای شیوه زندگی هدفمند و مولد در محل کار، مدرسه، محل بازی، محل عبادت، و در محله برای ساکنان و بازدیدکنندگان از آن‌ها فراهم می‌کند.
انجمن آمریکایی افراد بازنشسته ^۶	۲۰۰۵	اجتماع زیست‌پذیر، مسکن مناسب، خدمات و حمایت‌های اجتماعی و گزینه‌های حمل و نقل کافی، آموزش، و تنوع فرهنگی را فراهم می‌کند. این شرایط در مجموع، استقلال فردی و مشارکت مدنی و اجتماعی ساکنان را تأمین می‌کند.
مایکل ساوتورث ^۷	۲۰۰۳	یک ارزش دارای ابهام است که افراد گوناگون، به طور متفاوتی به تفسیر آن می‌پردازند.
بنیاد سیتی پلاس ^۸	۲۰۰۳	زیست‌پذیر به نظام شهری گفته می‌شود که در آن به سلامت اجتماعی، کالبدی و روانی همه ساکنان توجه شده است. این کیفیت به فضاهای شهری مطلوبی مربوط می‌شود که غنای فرهنگی را انعکاس می‌دهد. اصول کلیدی که به مفهوم مذکور استحکام می‌بخشد، برابری، شأن، دسترس‌پذیری، تفریح، مشارکت و قدرت بخشیدن است.
روت وینهوون ^۹	۱۹۹۵	اصطلاح زیست‌پذیری بیانگر درجه تأمین ملزومات یک جامعه بر مبنای نیازها و ظرفیت‌های افراد آن جامعه است. یک جامعه غیرزیست‌پذیر به نیازهای افراد آن جامعه بی‌اعتنا است و احترام نمی‌گذارد.

- 1 Merriam-Webster
- 2 US Dept. of Transportation
- 3 American Association of State Highway and Transportation Officials (AASHTO)
- 4 National Association of Regional Councils
- 5 National Recreation and Parks Association
- 6 American Association of Retired Persons (AARP)
- 7 Michael Southworth
- 8 Cities Plus
- 9 Ruut Veenhoven

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

روستاهای پیرامون شهری

در پژوهش‌های پیشین، ناحیه پیرامون شهری با خصوصیتی مانند تغییرات سریع فعالیت‌های اقتصادی، عدم هماهنگی بین ساختارهای اداری، جریان‌های جدید جمعیتی، تضاد بین زمین‌داران قدیمی و جدید مشخص شده است. مشکلاتی مانند حکمروایی شهری، بهره‌کشی از نیروی کار، فقدان برنامه‌ریزی و زیرساخت، تضعیف منابع طبیعی و تنوع زیستی که امنیت غذایی شهرها را از طریق کاهش وسعت اراضی کشاورزی تهدید می‌کند، در این نواحی وجود دارند.

روستاهای پیرامون شهری با توجه به مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کلان‌شهرها، چند کارکرد عمده دارد که کارکردهای خوابگاهی، گردشگری و گذران اوقات فراغت و خانه‌های دوم و کارکرد تولید محصولات غذایی (لبنیات و فرآورده‌های دامی و سبزیجات) از این قبیل است. روستاهای فوق به نواحی ادغام اقتصادی، اجتماعی با مراکز شهری معروف است و ساختار اقتصادی متنوع و جمعیت در حال افزایش دارد (فیروزنیا، افتخاری و بدری، ۱۳۸۹: ۹۰). این کارکردهای متنوع و متفاوت با آنچه به طور سنتی به عنوان معیشت و حیات روستایی شناخته می‌شود، همزمان موجب ایجاد فرصت‌ها و تهدیدهایی برای نواحی پیرامون شهر می‌شود. از این رو، شناخت و تعیین ویژگی‌های مکانی فضایی روستاهای فوق و فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از آن، در تبیین زیست‌پذیری آنها اهمیت بسیاری دارد. شهرها بر مبنای طیفی از منابع طبیعی و خدمات محیطی پسرکانه‌هایشان شکل می‌گیرد و عموماً این منابع و خدمات را تحت تأثیر قرار می‌دهد و تضعیف می‌کند.

در حال حاضر، انواع مختلفی از مناطق در حال انتقال بین نواحی شهری و روستایی وجود دارد. بسیاری از روستاهایی که فاصله زیادی از شهر داشتند، در حال پذیرش مهاجران، رشد و تغییر در ترکیب جمعیت و کاربری زمین و شالوده اقتصادی خود هستند. در نهایت، این نواحی بخشی از ناحیه ساخته‌شده شهری می‌شود که ترکیب پیچیده‌ای از خانه‌های رسمی، آلونک‌ها و کلبه‌های روستایی و سایر مسکن را شامل می‌گردد. سکونتگاه‌های فوق ممکن است در طی زمان به شکل مسکن شهری بازسازی شود، اما اغلب هویت متفاوتی را بر مبنای ساختارهای سنتی خویش به دست می‌آورند (مک گرگور و همکاران^۱، ۲۰۰۵: ۴-۵). به موازات پیشرفت فناوری، برای مثال در زمینه ارتباطات از راه

I Mc Gregor et al

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری ...

دور، ضرورت سکونت انسان‌ها در مجاورت مراکز شغلی کاهش می‌یابد و ظاهراً افزایش در توزیع فضایی جمعیت، با فاصله بیشتر از این مراکز پدید می‌آید (بل و مورس^۱، ۲۰۰۲: ۲۲۰). آثار اقتصادی-اجتماعی تغییر الگوهای کاربری زمین منجر به شکل‌گیری مسائلی کمبود زمین برای تولید غذای منطقه، کاهش حاصلخیزی زمین و ایجاد تغییرات در ساختار صنعتی، اشتغال، فقر، تغییر جمعیت و مهاجرت و مسائل کیفیت زندگی، همانند بهداشت و تسهیلات و رفاه می‌شود (برسولیانس، ۱۳۸۹: ۵۳).

روش پژوهش

روش پژوهش با توجه به ماهیت و اهداف موضوع یعنی "تبیین زیست‌پذیری روستاهای پیرامون شهری"، توصیفی-تحلیلی است. با توجه به جدید بودن موضوع پژوهش در کشور و سابقه بسیار اندک بررسی این موضوع در پژوهش‌های روستایی در سطح جهان، با استفاده از روش‌هایی که در بخش سنجش روایی و پایایی پرسشنامه بیان شده است، شاخص‌ها و نماگرهای زیست‌پذیری سکونتگاه‌های شهری و روستایی استخراج و سپس با شرایط روستاهای پیرامون شهری انطباق یافت. بدین ترتیب که در مرحله اول با استفاده از تحلیل محتوای بررسی‌های انجام شده در سطح جهان، شاخص‌های مربوطه استخراج گردید. سپس در مرحله دوم، با استفاده از پرسشنامه طراحی شده برای پژوهشگران، از بین همه شاخص‌ها و مؤلفه‌های استخراج شده، شاخص‌ها و نماگرها، پس از عبور از فیلتر پرسشنامه پیش‌آزمون، به شرح ذیل در پرسشنامه نهایی مورد استفاده قرار گرفت:

برای نمونه‌گیری نیز از روش کوکران استفاده شده است. جامعه آماری، خانوارهای ساکن در روستاهای پیرامون شهری در شهرستان ورامین هستند که مجموع آن‌ها بر اساس شاخص‌های ذیل، ۱۵ روستا است. تعیین دقت احتمالی مطلوب، نقش مهمی در تعیین حجم نمونه دارد. زیرا بدون تعیین آن، گذر به مراحل بعدی برآورد حجم نمونه میسر نیست. معمولاً پژوهشگر مقدار تفاضل نسبت واقعی صفت در جامعه با میزان تخمین برای وجود آن صفت را با توجه به شناخت اولیه‌ای که از جامعه آماری دارد و با در نظر گرفتن مقدار اولیه محاسبه شده در مرحله پیش‌آزمون تعیین می‌کند. در

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲

پژوهش حاضر، درباره میزان دقت احتمالی بر اساس داده‌های حاصل از پیش‌آزمون و میانگین، انحراف معیار و خطای استاندارد حاصل از آن، محاسبات انجام شد.

جدول (۲): صفت‌های مورد استفاده برای برآورد واریانس جامعه آماری

صفت	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد (SE)
زیست‌پذیری	۲/۸۱	۰/۵۳	۰/۰۵۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

بنابراین، با توجه به واریانس برآورد شده و دقت احتمالی انتخابی، حجم نمونه برای سرپرستان خانوارها به صورت زیر خواهد بود:

$$\text{حجم نمونه برای متغیر زیست‌پذیری} = \frac{N(t \times s)^2}{Nd^2 + (t \times s)^2} = \frac{11518(1.96 \times 0/537)^2}{11518 \times 0.054^2 + (1.96 \times 0/537)^2} = 379$$

واحد تحلیل، خانوارهای روستایی و سطح تحلیل، روستا است. با توجه به تعداد خانوارهای ساکن در روستاهای مذکور، ۳۷۹ نفر و برای افزایش دقت در نتایج، تعداد ۴۰۰ پرسشنامه خانوار روستایی، تهیه و نتایج آن در نرم‌افزار SPSS وارد شد.

در این پژوهش، همواره معیارهایی مورد توجه قرار گرفته که اختصاصی و موجب تمایز روستاهای پیرامون شهری از سایر روستاهای منطقه مورد بررسی بوده است.

* نرخ رشد مثبت جمعیت در طی دو دهه ۱۳۶۵-۱۳۷۵ و ۱۳۸۵-۱۳۷۵

یکی از ویژگی‌های روستاهای پیرامون شهری، مهاجریپذیری و نرخ مداوم رشد مثبت جمعیت است که در غالب منابع موجود بیان شده است. منطقه مورد بررسی، از سال‌های پس از انقلاب، هدف و مقصد بسیاری از مهاجرانی بوده که با هدف کسب درآمد بیشتر یا جستجوی کار مناسب‌تر، به سوی آن حرکت کرده‌اند. آنها به دلایلی مانند فقدان توان سکونت در شهر تهران، تمایل به مهاجرت شبکه‌ای و سکونت در کنار سایر همشهریان و مانند آن، در شهرها و روستاهای منطقه، از جمله روستاهای پیرامون شهری سکونت یافتند که از مزیت نزدیکی به شهر و برخورداری از امکانات مطلوب‌تر و دسترسی مناسب‌تر برخوردار است. بدین ترتیب، شاخص مذکور می‌تواند به طور مطلوبی، بیانگر ویژگی یک ناحیه و روستای پیرامون شهری باشد.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

* قرار داشتن در حریم شهر مجاور

بررسی ادبیات موجود و طرح‌های اجرایی در داخل کشور نشان می‌دهد که حریم شهر، ناحیه‌ای از اطراف شهر در نظر گرفته شده است که حداقل فاصله و حداکثر تعامل را با شهر دارد و در معرض بیشترین تأثیرات از سوی شهر است. البته قانون‌گذار به استقلال هویت و مدیریت این روستاها احترام می‌گذارد و آن را به رسمیت می‌شناسد، اما این موضوع، تأثیر انکارناپذیر تغییرات کاربری اراضی حریم شهر بر کاربری‌های موجود در روستاهای واقع در حریم شهر را نفی نمی‌کند. بنابراین، منطقه مورد بررسی نیز از این شرایط مستثنی نیست و قرار گرفتن در حریم شهر مجاور برای هر یک از نواحی روستایی، یکی از شاخص‌های روستای پیرامون شهری در نظر گرفته شده است.

* تأمین مایحتاج روزانه از شهر مجاور

روستاهای پیرامون شهری به لحاظ تأمین مایحتاج روزانه با شهر مجاور تعامل دارند و به آن وابسته هستند. بنابراین، ویژگی فوق به عنوان آخرین شاخص برای تعیین روستاهای پیرامون شهری در منطقه مورد بررسی در نظر گرفته شده است. برای استخراج این اطلاعات، از داده‌های موجود در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ استفاده شده است. به طوری که با مراجعه به اطلاعات هر روستا در سرشماری مذکور در بخش "محل خرید مایحتاج"، نحوه تعامل روستای مورد نظر با شهرهای منطقه به لحاظ تأمین و خرید مایحتاج روزانه مشخص شده است.

بررسی روایی پرسشنامه‌های محقق‌ساخته معمولاً با استفاده از آرای کارشناسان و متخصصان حوزه مورد بررسی انجام می‌شود. برای بررسی روایی پرسشنامه خانوار به عنوان ابزار اصلی پژوهش برای سنجش زیست‌پذیری روستاهای پیرامون شهری، آرای ۲۰ متخصص در رشته‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، توسعه روستایی و جامعه‌شناسی مورد توجه قرار گرفت. بررسی اعتماد یا پایایی پرسشنامه نیز از طریق پیش‌آزمون انجام شد. به طوری که از پرسشنامه‌ای که روایی آن سنجیده شده بود، ۳۰ عدد تهیه و در بین ساکنان چهار روستا از روستاهای مورد بررسی، بر اساس اصل تسهیم متناسب و بر مبنای جمعیت‌شان توزیع گردید. هر یک از چهار روستای فوق در مجاورت یکی از شهرهای ورامین، یعنی قرچک، ورامین، پیشوا و جوادآباد قرار

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲

داشت. داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها پس از وارد شدن به نرم‌افزار SPSS و انجام فرایند تحلیل، برای تشخیص پایایی پژوهش استفاده گردید.

برای سنجش پایایی پرسشنامه خانوار، از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. آلفای کرونباخ در این پژوهش، برابر با ۰/۹۵۵ بوده که بیانگر ضریب پایایی بسیار قوی برای پرسشنامه پژوهش است. نماگرهای زیست‌پذیری روستاهای پیرامون شهری به تفکیک ابعاد و شاخص‌ها به شرح زیر است:

*** اقتصادی

اشتغال و درآمد: داشتن شغل مناسب، امکان دسترسی به شغل مناسب در روستا یا شهر مجاور، تعدد فرصت‌های شغلی در روستا، درآمد مناسب فرصت‌های شغلی موجود در روستا، تعدد فرصت‌های شغلی در شهر مجاور، درآمد مناسب فرصت‌های شغلی موجود در شهر مجاور؛

مسکن: استحکام بنای مسکن، برخورداری از حمام مناسب و بهداشتی در مسکن، برخورداری از وضعیت گرمایش و سرمایش مناسب در مسکن، برخورداری از روشنایی کافی در مسکن، برخورداری از نحوه دفع بهداشتی فاضلاب در مسکن، مساحت مناسب و کانی مسکن، تعداد اتاق‌های کافی در مسکن؛

حمل و نقل عمومی: ساعات کار وسایل نقلیه عمومی، تعداد وسایل نقلیه عمومی، تعداد وسایل نقلیه حمل بار، دسترسی مناسب به وسایل حمل و نقل عمومی؛

امکانات و خدمات زیرساختی: کیفیت راه دسترسی به شهر، کیفیت راه‌های دسترسی به روستاهای اطراف، کیفیت معابر و میدین، کیفیت آب شرب روستا، کیفیت تأمین نیازهای روزمره توسط فروشگاه (های) خواروبار روستا، کیفیت خدمات تعاونی روستایی یا تعاونی روستای محل مراجعه، کیفیت شبکه گاز لوله‌کشی.

*** اجتماعی

آموزش عمومی: فضای آموزشی مناسب و کافی مدارس، کیفیت دسترسی دانش‌آموزان به مدارس شهر مجاور، کیفیت تجهیزات آموزشی، کیفیت ساختمان‌های مدارس، کیفیت معلمان مدارس؛

بهداشت: کیفیت خدمات شبکه (خانه بهداشت) روستا؛

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری ...

مشارکت و همبستگی: دلسوزی اهالی برای آبادانی روستا، ارتباط مردم با اعضای شورای اسلامی و دهیار روستا، خودیاری مردم در حین اجرای طرح‌های عمرانی در روستا، حضور و هم‌فکری زنان روستا در امور روستا همانند مردان، روحیه کار گروهی در بین مردم روستا، میزان احترام مردم روستا به یکدیگر، قابل اعتماد بودن دهیار روستا، قابل اعتماد بودن اعضای شورای اسلامی روستا، استقبال دهیار و شورای اسلامی روستا از مشارکت مردم، قابل اعتماد بودن مردم روستا؛

پیوستگی و تعلق مکانی: تمایل به زندگی در روستا، حس دل‌تنگی در صورت دوری از روستا، دارای رابطه خوب با بستگان و همسایگان در روستا، امیدواری به بهبود شرایط زندگی در روستا، تمایل به اشتغال در روستا، تمایل به سرمایه‌گذاری در روستا، تمایل به گذران اوقات فراغت در روستا، اعتقاد به مناسب‌ترین مکان برای زندگی در سطح منطقه، زندگی در روستا در صورت وجود شرایط کار و زندگی در شهر؛

امنیت فردی و اجتماعی: کم بودن میزان جرایم (سوء مصرف مواد مخدر، سرقت و غیره)، کم بودن نزاع‌های قومی و طایفه‌ای، کم بودن میزان نزاع بین افراد بومی و تازه‌وارد، امنیت تردد زنان در طی شبانه‌روز، امنیت تردد پیاده در شب، امنیت تردد سواره در شب، امنیت عبور از جاده و خیابان به لحاظ سرعت اتومبیل‌ها در طی شبانه‌روز، کیفیت عملکرد پاسگاه انتظامی؛

تفریحات و اوقات فراغت: کیفیت خدمات و تجهیزات سالن ورزش روستا یا محل مراجعه، کیفیت خدمات و وسعت کتابخانه روستا یا محل مراجعه، کیفیت خدمات اماکن فرهنگی و مذهبی مانند مسجد و حسینیه، کیفیت خدمات اماکن فرهنگی و تاریخی روستا، کیفیت خدمات فضاهای فراغتی و تفریحی مانند تالار اجتماعات.

**** زیست‌محیطی**

فضاهای سبز و باز: وسعت فضای بازی کودکان یا فضای سبز روستا، کیفیت فضای بازی کودکان به لحاظ امنیت و نظافت، محل استقرار زمین بازی کودکان یا فضای سبز روستا؛
آلودگی: کیفیت جمع‌آوری زباله از سطح روستا، کیفیت جمع‌آوری آب‌های سطحی، کیفیت جمع‌آوری فاضلاب، آرامش و فقدان آلودگی صوتی، آلودگی ناشی از رفت و آمد وسایل نقلیه، آلودگی ناشی از کارگاه‌های صنعتی، آلودگی ناشی از نزدیکی به محل رهاسازی ضایعات ساختمانی؛ و

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb **Director in Charge:** Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh **Index:** www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 **Website:** www.jrd.ut.ac.ir **Email:** jrd@ut.ac.ir

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲

چشم‌انداز: چشم‌انداز زیبای طبیعی، چشم‌انداز مناسب ساختمان‌ها و معماری بناها، چشم‌انداز مناسب معابر و خیابان‌ها، چشم‌انداز فضای سبز روستا.

یافته‌های پژوهش

در این بخش، به بررسی وضعیت ابعاد مختلف زیست‌پذیری در منطقه مورد بررسی می‌پردازیم. **زیست‌پذیری اقتصادی** همان‌طور که ذکر گردید، بعد اقتصادی زیست‌پذیری، چهار شاخص اشتغال و درآمد، مسکن، حمل و نقل عمومی، و امکانات و خدمات زیرساختی را شامل می‌شود.

* اشتغال و درآمد

اولین شاخص مورد بررسی در بعد اقتصادی، شاخص اشتغال و درآمد است. به طور کلی، وضعیت اشتغال و درآمد در روستاهای مورد بررسی چندان مطلوب نیست. بیش از یک‌سوم پاسخگویان با نیمی از گویه‌ها نظر کاملاً مخالف داشتند. بیش از یک‌سوم آنها، موافقت یا موافقت کامل خود را با دو گویه بیان کرده‌اند که آن نیز در خصوص وجود فرصت‌های شغلی و درآمد مناسب این فرصت‌ها در شهر مجاور است. در واقع، در روستاهای مورد بررسی، با معضل حاد اشتغال و درآمد مواجه هستیم. همان‌طور که مشاهده می‌شود، ۷۷ درصد از پاسخگویان نیز معتقد بودند فرصت‌های شغلی فراوانی در روستا وجود ندارد.

یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های تبیین‌کننده شاخص اشتغال و درآمد در جدول زیر نیز بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص اشتغال و درآمد و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۳): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص اشتغال و درآمد از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
اشتغال و درآمد	۴۰۰	۲/۴۱	۳	-۰/۵۸	-۲۴/۴۵۲	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

* مسکن

دومین شاخص مورد بررسی در بعد اقتصادی، شاخص مسکن است. بیشترین میزان موافقت با گویه برخورداری از روشنایی کافی در مسکن و حمام مناسب و بهداشتی و بیشترین میزان مخالفت با گویه تعداد اتاق‌های کافی در مسکن است. به طوری که ۶۴ درصد، یعنی حدود دو سوم از پاسخگویان اعتقاد داشتند که به لحاظ تعداد اتاق‌های کافی در مسکن، در مضیقه هستند. یکی از دلایل آن، بعد خانوارهای روستایی است. از امکانات سرمایش و گرمایش در مساکن روستاهای مورد بررسی نیز رضایت نسبی وجود دارد.

یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های تبیین‌کننده شاخص مسکن در جدول زیر نیز بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص مسکن و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۴): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص مسکن از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	T	سطح معنی‌داری
مسکن	۴۰۰	۲/۹۴	۳	-۰/۰۵	-۲/۳۳۸	۰/۰۱۹

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* حمل و نقل عمومی

سومین شاخص مورد بررسی در بعد اقتصادی، شاخص حمل و نقل عمومی است. در خصوص هیچ یک از گویه‌های شاخص مذکور، رضایت نسبی مردم مطرح نشده است و وضعیت سطح زیست‌پذیری این شاخص، نامطلوب است. کمترین درصد موافقت در خصوص تعداد وسایل نقلیه عمومی بیان شده است که نشان می‌دهد مهم‌ترین عامل مؤثر بر زیست‌پذیری روستاها، به لحاظ شاخص حمل و نقل عمومی است.

اما در خصوص وسایل نقلیه حمل بار وضعیت مطلوبی مشاهده نشده است. به طوری که ۴۲ درصد از پاسخگویان از تعداد آن‌ها ابراز نارضایتی کرده‌اند. یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص حمل و نقل عمومی در جدول زیر نیز بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص مسکن و حد

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲

متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای)، است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۵): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص حمل و نقل عمومی از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
حمل و نقل عمومی	۴۰۰	۲/۷۲	۳	-۰/۲۷	-۸/۹۲۹	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* امکانات و خدمات زیرساختی

چهارمین شاخص مورد بررسی در بعد اقتصادی، شاخص امکانات و خدمات زیرساختی است. در خصوص نیمی از گویه‌ها، یعنی کیفیت راه دسترسی به شهر و روستاهای اطراف، کیفیت تأمین نیازهای روزمره توسط فروشگاه(های) خواروبار روستا و کیفیت شبکه گاز لوله‌کشی، رضایت نسبی وجود دارد و بیشترین میزان موافقت با کیفیت شبکه گاز لوله‌کشی روستا بوده است. حدود دوسوم از پاسخگویان، بر وضعیت نامطلوب معابر و میداین روستا و کیفیت آب شرب صحنه گذاشته‌اند. یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص امکانات و خدمات زیرساختی در جدول زیر نیز بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص مسکن و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۶): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص امکانات و خدمات زیرساختی از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
امکانات و خدمات زیرساختی	۴۰۰	۲/۵۱	۳	-۰/۴۸	-۲۲/۰۹۱	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

زیست‌پذیری اجتماعی

همان‌طور که ذکر گردید، بعد اجتماعی زیست‌پذیری شش شاخص آموزش عمومی، بهداشت، مشارکت و همبستگی، پیوستگی و تعلق مکانی، امنیت فردی و اجتماعی، تفریحات و اوقات فراغت را شامل می‌شود.

* آموزش عمومی

اولین شاخص مورد بررسی در بعد اجتماعی، شاخص آموزش عمومی است. وضعیت شاخص آموزش عمومی در روستاها، مطلوبیت نه چندان مناسبی دارد و پاسخگویان تقریباً در خصوص همه گویه‌ها تا حدودی ناراضی بوده‌اند. کیفیت تجهیزات آموزشی مدارس نیز وضعیت نامطلوبی دارد و بیش از نیمی از پاسخگویان (۵۳ درصد) از وضعیت آن ابراز نارضایتی کرده‌اند. درباره کیفیت ساختمان‌های مدارس نیز بیشترین میزان موافقت و موافقت کامل (۳۲ درصد) ملاحظه گردید. یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص آموزش عمومی در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص مسکن و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۷): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص آموزش عمومی از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
آموزش عمومی	۴۰۰	۲/۶۹	۳	-۰/۳۰	-۱۱/۹۶۲	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* بهداشت

دومین شاخص مورد بررسی در بعد اجتماعی، شاخص بهداشت است. شاخص بهداشت در قالب یک گویه مطرح شده است که آن نیز نارضایتی مردم را نشان می‌دهد. یافته‌های میدانی نگارنده نشان داد که خدمات خانه‌ها یا مراکز بهداشت روستاها در سطح مطلوبی قرار دارد. اما آنچه که باعث نارضایتی بسیار مردم از شاخص بهداشتی زیست‌پذیری در روستاهای مذکور می‌شود، وضعیت نامناسب بهداشت محیط است. بنابراین، ۵۸ درصد از پاسخگویان مخالفت یا مخالفت کامل خود را با مطلوبیت خدمات خانه بهداشت اعلام کرده‌اند.

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲

همچنین یافته‌های حاصل از جمع‌آوری گویه‌های شاخص بهداشت در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص بهداشت و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای)، است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۸): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص بهداشت از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی داری
بهداشت	۴۰۰	۲/۶۹	۳	-۰/۷۵	-۱۱/۸۲۷	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* مشارکت و همبستگی

سومین شاخص مورد بررسی در بعد اجتماعی، شاخص مشارکت و همبستگی است. در مجموع، شاخص مشارکت و همبستگی مردم در روستاها، وضعیت مطلوبی ندارد و پاسخگویان مخالفت نسبی خود را با اکثر گویه‌ها بیان کرده‌اند.

یافته‌های حاصل از جمع‌آوری گویه‌های شاخص مشارکت و همبستگی در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص مشارکت و همبستگی و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۹): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص مشارکت و همبستگی از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی داری
مشارکت و همبستگی	۴۰۰	۲/۵۵	۳	-۰/۴۴	-۲۳/۶۶۲	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* پیوستگی و تعلق مکانی

چهارمین شاخص مورد بررسی در بعد اجتماعی، شاخص پیوستگی و تعلق مکانی است. در مجموع، شاخص پیوستگی و تعلق مکانی در روستاها وضعیت مطلوبی ندارد و پاسخگویان مخالفت نسبی خود را با اکثر گویه‌ها بیان کرده‌اند.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری ...

یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص پیوستگی و تعلق مکانی در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص پیوستگی و تعلق مکانی و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۱۰): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص پیوستگی و تعلق مکانی از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
پیوستگی و تعلق مکانی	۴۰۰	۲/۷۱	۳	-۰/۲۸	-۱۱/۸۶۹	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* امنیت فردی و اجتماعی

پنجمین شاخص مورد بررسی در بعد اجتماعی، شاخص امنیت فردی و اجتماعی است. ۶۳ درصد از پاسخگویان، معتقد بودند امنیت فردی و اجتماعی در روستا وجود ندارد. بدین معنا که میزان جرایم در سطح بالایی قرار دارد و تأثیر زیادی بر امنیت روستاهای مذکور داشته است. فقط ۱۵ درصد از پاسخگویان بیان کرده‌اند که میزان جرایم در سطح پایینی قرار دارد. مهم‌ترین عاملی که بر امنیت روستاهای مذکور تأثیر می‌گذارد، بالا بودن میزان جرم و جنایت است.

همچنین یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص امنیت فردی و اجتماعی در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص امنیت فردی و اجتماعی و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۱۱): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص امنیت فردی و اجتماعی از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
امنیت فردی و اجتماعی	۴۰۰	۲/۴۲	۳	-۰/۵۷	-۲۵/۱۷۱	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

* تفریحات و اوقات فراغت

ششمین شاخص مورد بررسی در بعد اجتماعی، شاخص تفریحات و اوقات فراغت است. در مجموع، شاخص تفریحات و اوقات فراغت در روستاها، وضعیت بسیار نامطلوبی دارد و مخالفت نسبی پاسخگویان با اکثر گویه‌ها ملاحظه گردید. یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص تفریحات و اوقات فراغت در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص تفریحات و اوقات فراغت و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

جدول (۱۲): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص تفریحات و اوقات فراغت از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
تفریحات و اوقات فراغت	۴۰۰	۱/۹۹	۳	-۱/۰۰	-۳۹/۳۳۵	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

زیست‌پذیری زیست‌محیطی

همان‌طور که ذکر گردید، بعد اجتماعی زیست‌پذیری، سه شاخص فضاهای سبز و باز، آلودگی و چشم‌انداز را شامل می‌شود.

* فضاهای سبز و باز

اولین شاخص مورد بررسی در بعد زیست‌محیطی، شاخص فضاهای سبز و باز است. فضاهای سبز و باز از مهم‌ترین عوامل زیست‌محیطی و بوم‌شناختی است که در تأمین زیست‌پذیری روستاها مؤثر است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، این شاخص در روستاهای مورد بررسی، وضعیت مطلوبی ندارد.

همچنین یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص فضاهای سبز و باز در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص فضاهای سبز و باز و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵ معنادار برآورد شده است.

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری ...

جدول (۱۳): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص فضاهاى سبز و باز از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی داری
فضاهای سبز و باز	۴۰۰	۱/۳۷	۳	-۱/۶۲	-۶۸/۷۹۹	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* آلودگی

دومین شاخص مورد بررسی در بعد زیست‌محیطی، شاخص آلودگی است. در مجموع، شاخص آلودگی در روستاها وضعیت مطلوبی ندارد و پاسخگویان مخالفت نسبی خود را با اکثر گویه‌ها بیان کرده‌اند. یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص آلودگی در جدول زیر بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص آلودگی و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت، ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵، معنادار برآورد شده است.

جدول (۱۴): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص آلودگی از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی داری
آلودگی	۴۰۰	۲/۵۱	۳	-۰/۴۸	-۲۰/۹۸۰	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

* چشم‌انداز

سومین شاخص مورد بررسی در بعد زیست‌محیطی، شاخص چشم‌انداز است. چشم‌انداز هر سکونتگاه، یکی از مهم‌ترین جنبه‌های زیست‌پذیری آن محسوب می‌شود و تأثیر انکارناپذیری بر روحیه و تعلق خاطر مردم به سکونتگاه دارد. روستاهای ایران به دلیل محرومیت تاریخی که بر آنها غلبه داشته است، بر خلاف سکونتگاه‌های روستایی در کشورهای توسعه‌یافته، چشم‌انداز مطلوبی ندارد و غلبه نبود برنامه بر بافت و کالبد آن‌ها، این مشکل را مضاعف کرده است. روستاهای پیرامون شهری به دلیل قرار گرفتن در معرض تغییر کاربری‌های مداوم و مهاجرپذیری، به صورت مضاعفی دچار ضعف چشم‌انداز است. روستاهای مورد بررسی نیز از این قاعده مستثنی نیست.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb Director in Charge: Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh Index: www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 Website: www.jrd.ut.ac.ir Email: jrd@ut.ac.ir

چنانچه مشاهده می‌شود در همه موارد، اعم از چشم‌انداز طبیعی، ساختمان‌ها و معماری بناها، معابر و خیابان‌ها و فضای سبز روستا، بیش از ۸۰ درصد پاسنگویان، از کیفیت چشم‌انداز ابراز نارضایتی کردند. یافته‌های حاصل از تجمیع گویه‌های شاخص چشم‌انداز در جدول زیر نیز بیانگر وجود تفاوت معنادار میان شاخص چشم‌انداز و حد متوسط گویه‌ها (عدد ۳ یعنی میانه نظری گویه در طیف لیکرت، ۵ گزینه‌ای) است. این تفاوت در سطح ۰/۰۵، معنادار برآورد شده است.

جدول (۱۵): برآورد معناداری سطح تفاوت شاخص چشم‌انداز از حد متوسط

شاخص	جامعه	میانگین وضع موجود	حد متوسط گویه‌ها	اختلاف میانگین	t	سطح معنی‌داری
چشم‌انداز	۴۰۰	۱/۶۹	۳	-۱/۳۰	-۴۳/۷۹۹	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

نتیجه‌گیری

در استان تهران گرایش جمعیت روستایی به سوی روستاهای بزرگ‌تر- عمدتاً در حاشیه شهرهای بزرگ و کانون‌های اقتصادی به ویژه تهران- است. بیش از ۸۱/۶ درصد از جمعیت روستایی استان، در روستاهای بزرگ بالای ۱۰۰۰ نفر زندگی می‌کنند (مهندسان مشاور آمایش و توسعه البرز، ۱۳۸۸: ۲۰). آرایش فضایی جمعیت روستاهای تهران، تحت تأثیر کلان‌شهر تهران شکل گرفته است. به عبارت دیگر، از دورترین نواحی استان هر چه از سمت غرب و جنوب به شهر تهران نزدیک می‌شویم، بر تعداد روستاهای پرجمعیت و با امکانات بیشتر افزوده می‌شود. روستاهای مذکور عمدتاً کارکرد خوابگاهی دارد و به لحاظ کالبدی به روستا- شهر شباهت بیشتری دارد. در این روستاها، به لحاظ اقتصادی بخش خدمات و صنعت، مسلط است و بخش کشاورزی، رونق چندانی ندارد (همان، ۷۲).

شهرستان ورامین به عنوان یکی از شهرستان‌های استان تهران و یکی از پایگاه‌های مهاجرنشین در سطح استان، از این شرایط برخوردار بوده و طی دو دهه گذشته، پذیرای تعداد زیادی از مهاجرانی بوده است که با قصد یافتن شغل و درآمد مناسب و کیفیت زندگی مطلوب و دسترسی به رفاه نسبی، در تهران ساکن شده‌اند. البته تعداد زیادی از آنها از استطاعت کافی برای یافتن شغل، مسکن یا هر دو آنها در شهر تهران برخوردار نبوده و به ناچار راهی شهرها و روستاهای استان تهران شده‌اند. آنها مناطقی را برگزیدند که دسترسی آسان‌تری به شهر دارد و قیمت زمین کم است.

سنجش و ارزیابی مؤلفه‌های زیست‌پذیری ...

بر این اساس، مدل تجربی زیست‌پذیری روستاهای پیرامون شهری که در پژوهش حاضر به دست آمده، در شکل (۱) نشان داده شده است. هدف از تدوین مدل مذکور، نمایش تصویری نحوه و فرایند شکل‌گیری زیست‌پذیری در روستاهای پیرامون شهری و عوامل مکانی فضایی مؤثر بر آن‌ها است.

روستاهای پیرامون شهری به دلیل قرار گرفتن در موقعیت خاص، یعنی مجاورت با شهرها، مجموعه‌ای از ویژگی‌های مکانی فضایی را دارد که آن‌ها را از سایر نواحی روستایی متمایز می‌کند. روستاهای مورد بررسی، به دلیل واقع شدن در حاشیه شهرهایی با تعداد جمعیت و در نتیجه، تأثیرگذاری متفاوت در حوزه نفوذ خود و فاصله بسیار متفاوت آن‌ها از کلان‌شهر تهران، در مقیاس‌های متفاوت، تحت تأثیر پویایی‌های شهری و تحولات ناشی از آن‌ها قرار دارد. بدین ترتیب، در نظر داشتن نقش و تأثیر ویژگی‌های مکانی فضایی روستاهای مذکور و تأثیر آن‌ها بر زیست‌پذیری آن‌ها، ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. چنانچه

توسعه روستایی، دوره پنجم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲

مشاهده می‌شود، این عوامل، به شکل برون‌داد، تأثیر خود را بر زیست‌پذیری روستاهای مورد بررسی نشان داده است. مهم‌ترین پیامد این الگو، تسریع در تغییر کاربری‌های کشاورزی، افزایش میزان مهاجرپذیری، اتصال تدریجی فیزیکی - کالبدی به شهر، درهم‌ریختگی کالبدی و افت کیفیت محیط روستا و حاشیه شهر و برهم خوردن تعادل قومیتی و بومی - غیربومی است.

منابع

برسولیانس، هلن (۱۳۸۹). *الگوهای تحلیلی تغییر کاربری زمین؛ رویکرد نظری و مدل‌سازی*. ترجمه مجتبی رفیعیان و مهران محمودی، تهران: آذرخش.

فیروزنیا، قدیر، افتخاری، عبدالرضا، رکن‌الدین و بدری، سیدعلی (۱۳۸۹). *چشم‌انداز و نظام مدیریت برنامه توسعه کالبدی نواحی روستایی ایران*. تهران: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.

- AARP (2005). *Livable Communities: An Evaluation Guide*. Public Policy Institute. Washington.
- Ackaert, Johan & Van Craen, Maarten. (2006). *Livability, insecurity, social capital and trust in local government*. Paper to be presented at the XVI ISA World Congress of Sociology. Durban, South-Africa, 23-29 July.
- American Association of State Highway and Transportation Officials (AASHTO) (2010). *the Road to Livability: how state departments of transportation are using road investments to improve community livability*. AASHTO.
- Bell, S. & Morse, S. (2003). *Measuring sustainable development: learning for doing*. Earthscan.
- Cities, Plus (2003). *A Sustainable Urban System: the Long Term Plan for Greater Vancouver*. Canada, Cities PLUS.
- Maslow, Abraham (1945). *Motivation and personality*. second edition. NY: Harper & Row.
- Mc, Gregor, D.; Simon, D. & Thompson, D. (2005). *The Peri-urban Interface; Approaches to Sustainable Natural and Human Resource Use*. EARTHSCAN.
- National Association of Regional Councils (2010). *Rural benefits of The Livable Communities Act*. available at: www.narc.com.
- National Recreation and Parks Association (2010). *A Collaborative Approach to Community Health and Livability*. Association of State and Territorial Health Officials. P3.
- Perogordo Madrid, Daniel (2007) *The Silesia Megapolis*, European Spatial Planning.
- Radcliff, Benjamin (2001). Politics, markets and life satisfaction: The Political economy of human happiness. *American Political Science Review*, 95(4), 939-955.
- Southworth, M. (2003). Measuring the livable city. *Built Environment*, 29(4), 343-354.
- United States Department of Transportation US DOT (2010). *U. S. DOT STRATEGIC PLAN Transportation for a New Generation*. US DOT.
- Veenhoven, R. & Ouweneel, P. (1995). LIVABILITY OF THE WELFARE-STATE: Appreciation-of-life and length-of-life in nations varying in state-welfare-effort. *Social Indicators Research*, 36, 1-49.
- Vergunst, Petra. (2003). *Liveability and ecological land use the challenge of localization*. PhD Thesis in Department of Rural Development Studies. Swedish University of Agriculture. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/livability> visited at January 2012.

Journal of Rural Development

Editor in Chief: Prof. Dr. Mehdi Taleb **Director in Charge:** Dr. Gholamreza Jamshidiha

Executive Editor: Hassan Bakhshizadeh **Index:** www.ISC.gov.ir & www.ricest.ac.ir

Copyright Holder: The Faculty of Social Sciences, University of Tehran

ISSN: 2008-8981 **Website:** www.jrd.ut.ac.ir **Email:** jrd@ut.ac.ir

